

Angola

Búr Gábor

Földrajz

Az Angolai Köztársaság az afrikai kontinens délnyugati részén fekszik. Területe Magyarországnál több mint 13-szor nagyobb, 1 246 700 km². Angola Földünk 23., Afrika hetedik legnagyobb kiterjedésű országa. Összesen 5200 kilométer hosszú a határvonala, északon és északkeleten a Kongói Demokratikus Köztársasággal 2286 km-en, keleten Zambiával 1110 km-en, délen Namíbiával 1376 km-en érintkezik. Nyugatról az Atlanti-óceán 1600 km hosszú partvidéke határolja. Északnyugaton az Angolához tartozó Cabinda exklávéja a Kongói Köztársaság és a Kongói Demokratikus Köztársaság területei közé ékelődik be.

Angola területe egy szűkebb, északon 150 km széles, dél felé jelentősen elkeskenyedő parti sávból, egy átlagosan keskenyebb, átmenetet képző, teraszos dombvidékből, valamint a parti síkságot és dombvidéket keletről szegélyező, széles belső fennsíkbeli (planalto) áll, amely az ország déli részén egészen az Atlanti-óceán partjáig nyúlik. Az ország területének kétharmadát elfoglaló Lunda-hátság 1000–1500 méter átlagmagasságú, túlnyomóan lapos felszínű vidék, amelyből a peremen néhány magasabb, 2 ezer métert is meghaladó tengerszint feletti térség, többek között Afrika egyik fontos vízválasztója, a Bié-fennsík emelkedik ki. Itt található az ország legmagasabb pontja, a 2619 méter magas Moco-hegy. Keletre a magasság fokozatosan lejt a Kongó-medence irányába. A partvidék éghajlatát a hideg Benguela-áramlás határozza meg, északi ötöde csapadékosabb, trópusi éghajlatú, déli négyötöde félsivatagos, a namíbiai határhoz közeledve sivatagos. Északon az esős évszak hét hónapos, szeptembertől áprilisig tart, dél felé a csapadék mennyisége (1500 mm-ről 50 mm-ig) és az esős évszak hossza is jelentősen csökken, novembertől februárig tart csak. A belső fennsíkon az északi trópusi őserdőket délebbre szavannás, füves tájak váltják fel. A csapadék mennyisége éves szinten itt 1500 mm (északon) és 750 mm (délen) között változik, amelynek döntő hányada szintén november és április között hullik. Az áprilistól novemberig tartó száraz évszak a hűvösebb.¹

Az ország folyói – a belső vízválasztónak köszönhetően – az Atlanti- és az Indiai-óceánba is szállítanak vizet. A kisebb partvidéki folyóktól eltekintve Angolában három nagy folyam, a Kongó, a Zambézi és a Cunene (Kunene) vízgyűjtője található. Angola mérete, földrajzi változatossága és tagoltsága, valamint az éghajlati különbségek roppant gazdag állat- és növényvilág kialakulását eredményezték. 11 nemzeti park és további négy természetvédelem alatt álló terület van hivatva az őshonos flórát és faunát megőrizni.

¹ COLLELO 1991, 61.

Társadalom

A mai Angola területének népességéről (a partvidék néhány városát leszámítva) biztos adatok a 20. századig nem állnak rendelkezésre. Az ország területén különösen intenzív volt a rabszolga-kereskedelem, a becslések szerint 2–5 millió embert szállítottak az Újvilágba, legalább felerészben a portugál kézben lévő Brazíliába.² Hatalmas embervesztés volt ez. A portugál gyarmati időkben 1970-ben tartottak utoljára népszámlálást, akkor közel hatmillió ember élt Angolában. Az ország népességét az ENSZ demográfusai 2012 decemberében 20 millió 163 ezer főre becsülték.³ A 2014-ben megtartott népszámlálás 25 789 024 lakost regisztrált, akik közül 6 945 386 fő élt a fővárosban, Luandában.⁴

Angolánál kevés ország lakossága szenvedett nagyobb háborús veszteségeket az utóbbi évtizedekben. Kisebb megszakításokkal 40 éven át folytak a harcok területén. A portugál gyarmatosítók ellen vívott felszabadító háborúnak 30–50 ezer ember esett áldozatául, majd a rivális felszabadítási mozgalmak egymás ellen fordultak. Összesen 1,5 millió ember pusztult el az 1975-től 2002-ig tartó polgárháborúban. Angola mostani gyors demográfiai növekedése a következő évtizedekben sem áll meg, csupán lassulni fog. A következő 25 évben a népesség várhatóan megkétszereződik, amelynek eredményeképpen Angola már 2050 előtt át fogja lépni az 50 milliós küszöböt. Az egy nőre jutó élveszülések száma az 1950–1955 közötti időszak 6,4-es átlagáról az 1975–1980 közötti évekre már 6,8-ra, 2000 és 2005 között pedig 7,2-re nőtt. A mutató az utóbbi évtizedben csökkenésnek indult, de a 2008–2012-es évek átlagában még mindig 5,3 volt. A magas termékenység magas gyermekhalandósággal párosul. Az 5 év alatti halálzásának harmada a maláriára vezethető vissza. Nagy probléma az egészséges ivóvíz és a szennyvízelvezetés hiánya országos szinten. A teljes angolai népesség fele, a vidéki népességnek csupán 38%-a jutott hozzá 2010-ben egészséges ivóvízhez.⁵

Az egész országban elterjedt malária mellett a sárgaláz, az álomkór, a még mindig nem teljesen felszámolt gyermekbénulás, a leptospirosis, a veszettség jelentenek veszélyt az országba érkezők számára. A régióban széleskörűen elterjedt HIV/AIDS-fertőzöttség viszonylag alacsony, alig haladja meg a 2%-ot, ám a jövőben (a mobilitás felerősödése és a védekezés hiánya miatt) nagyobb elterjedése valószínűsíthető. Az AIDS-betegek körében a TBC a leggyakoribb halálzási ok. Az ország a 2008–2012-es évek átlagában a GDP 3%-nál kevesebbet költött az egészségügyre, ez a mutató 2014-re 3,8%-ra nőtt.⁶

A várható átlagos élettartam 2015-ben a nőknél 54, a férfiaknál 51 év volt, ami nemzetközi összehasonlításban egyike a legalacsonyabbaknak a világon. Ugyanakkor a javulás az utóbbi évtizedben szembetűnő, világbanki adatok szerint az utolsó polgárháborús évben, 2002-ben az átlagos életkor 46,7 év volt, ez 2003-ra 47,4 évre, 2010-re 50,7 évre, 2011-re 51,1, 2015-re pedig – a WHO adatai szerint – 52,5 évre nőtt.⁷ Az átlagéletkor jelentős növekedésére lehet számítani a jövőben is. Mindebből egy rendkívül fiatal társadalom következik, Angolában a népesség közel fele 15 év alatti.

² ILIFFE 1997, 137.

³ *Social indicators* (2018).

⁴ *Angola. Final and Preliminary Population results from 2014 census* (2014).

⁵ UNICEF 2012.

⁶ *Angola* (2016).

⁷ WHO 2018.

2015-ben az angolai népesség 62,3%-a volt város lakó. Ez jóval magasabb a régiós és az afrikai átlagnál is, mivel a polgárháború 27 éve alatt a biztonságosabb városokba, mindenekelőtt a fővárosba történt vándorlás volt jellemző. Luanda népességének növekedése viharos gyorsaságú volt, napjainkra São Paulo és Rio de Janeiro után a harmadik legnépesebb portugál nyelvű várossá nőtte ki magát, messze megelőzve Lisszabont. Az angolai urbanizáció további sajátossága, hogy a főváros mellett nincsen igazán jelentős központ.⁸

Angola közel 100 nyelvi-etnikai közösség hazája. A függetlenség elnyerése után a kormány a hivatalos portugál nyelv mellett 6 afrikai (bantu) nyelvet – az umbundut, a kimbundut, a kikongót, az uchokwét, az ukwanyamát (oshiwambo) és a mbundát – „nemzeti nyelvvé” nyilvánított. A legnagyobb létszámú etnikai közösséget Angolában az ovimbunduk alkotják. Ők adják az össznépesség valamivel több mint harmadát. Az ország közép-nyugati részén élnek, őseik a hagyomány szerint kelet felől jöttek. Jelentős közvetítő szerepet játszottak a rabszolga-kereskedelem idején, de ők váltak a gyarmati uralom legádázabb ellenfeleivé is. Sokan az Angolai Népi Felszabadítási Mozgalom (Movimento Popular de Libertação de Angola, MPLA) vezetésében a függetlenségi háború időszakában kimutatható ovimbundu dominanciát is ennek tulajdonítják. Angola második legnagyobb nyelvi-etnikai közösségét az ambunduk képviselik, ők a teljes népesség negyedét adják. Angola északnyugati részén, főként a fővárosban és Luanda környékén élnek. Mára az ambunduk jelentős részének az anyanyelve a portugál lett. A bakongók Angola népességének megközelítően 13%-át adják. Az ország északnyugati vidékén élnek, három angolai tartomány (Zaire, Uige és Cabinda) népessége lényegében teljesen bakongókból áll.

A chokwe etnikum keleten, délkeleten, főképpen Lunda Sul és Lunda Norte tartományokban domináns. A polgárháborúban nem játszottak fontos szerepet. Egyetlen etnikai csoportként tudtak mindhárom parlamenti választáson, 1992-ben, 2008-ban és 2012-ben is saját képviselőket bejuttatni a luandai parlamentbe. A Társadalmi Megújulás Pártja (Partido da Renovacao Social, PRS) ezeken a választásokon hat, nyolc, illetve három mandátumhoz jutott, erősítve a chokwe közösség etnikai összetartozásának tudatát, ám a formáció 2017-ben már nem indult a választásokon.

Angola keleti részén élnek a lundák, az egykori „Lunda Birodalom” létrehozói. Számuk Angolában 100 ezer körüli. Az angolai–namíbiai határ mindkét oldalán az ovambók élnek, akárcsak a mbundák. Angola délnyugati szegletében, Namibe tartományban élnek a hererók, akik dél felől érkeztek. Angolában csak kis számban, mindössze néhány 10 ezren élnek. Gyakorta vándorolnak ma is állataikkal a határ túlsó oldalára. Ma már csupán néhány 100 ezerre becsülhető a koiszánok együttes létszáma, Angolában mintegy 5–10 ezren élnek, elszórtan az ország déli, száraz és eldugott részein. Az angolai mulattok (mesticos) az össznépesség közel 2%-át adják. A mulattok száma a 20. századig meghaladta a fehérekét, s az 1975-ös nagy portugál exodus után ismét számbeli fölénybe kerültek, mivel a mulattok közül arányaiban sokkal kevesebben távoztak. A békekötés után, 2003-ban Angolában mindössze 21 ezerre volt tehető a portugálok száma. A gyors gazdasági fejlődésnek köszönhetően az utóbbi évtizedben az ország ismét vonzóvá vált a portugálok, valamint az 1975-ben Brazíliába vándoroltak körében, így mára számuk mintegy 100 ezer főre nőtt. A helyi portugált – amelynek „bantuízációja” régen elkezdődött – nem csupán a fehérek beszélik. A statisztikák szerint a teljes népességen belül anyanyelvként 30% használja

⁸ *Angola records high levels of urbanization* (2016).

az umbundut, 26% a portugált, 16% a kimbundut, 8% a kikongót, 6% az uchokwét, s 14% esett az egyéb kategóriába.⁹ A gyors urbanizáció, az oktatási rendszer fejlődése elősegíti a portugál nyelv terjedését.

Az angolaiak többsége keresztény, de sokan, akár a teljes népesség negyede, a hagyományos afrikai hitvilág követője. Az 1990-es évekig az iszlám lényegében ismeretlen volt az országban. Azóta – főként nyugat-afrikai (sokszor illegális) bevándorlók és libanoni kereskedők révén – számuk vélhetőleg megközelíti vagy eléri a 100 ezer főt. Az angolai törvények értelmében ez az a határ a hívők számát tekintve, amely fölött az egyházak hivatalosan bejegyeztethetik magukat, ám az illegális bevándorlók nagy száma miatt ez a muszlimok esetében idáig még nem történt meg.¹⁰

Történelmi háttér, politikai berendezkedés

Angola területét a történelem előtti időkben koiszán népek lakták, akik Afrika Egyenlítőttől délre eső részének őslakóinak számítanak. Az időszámításunk előtti évszázadokban megindult bantu vándorlás a mai Angola területét is elérte, déli irányba szorítva vissza a koiszán népeket. A 15. században a terület meghatározó hatalma a Manikongo „királyság” volt. A 16. századtól elterjedtek a részben Ázsiából és Amerikából származó haszonnövények, a kukorica, az édesburgonya, a manióka, a földimogyoró, a banán, a cukornád. A rafiapálma rostjaiból textil készítették. A vas mellett réz megmunkálásával is foglalkoztak. Az első európai, aki a mai Angola földjére lépett, portugál volt: Diogo Cao 1482-ben érte el a Kongó torkolatát. A portugálok kézműveseket, misszionárius papokat és tudósokat próbáltak letelepíteni az országában, de a keresztény térítés nem volt igazán sikeres. A rabszolga-kereskedelem fellendülése drámai következményekkel járt az egész régióra.¹¹ 1822-ben Portugália legnagyobb gyarmata, Brazília függetlenné vált, így komolyan felvetődött annak lehetősége, hogy az angolai gyarmat Brazíliához csatlakozzék. A 19. század közepére a mai Angola területének még mindig mindössze egytizede volt tényleges portugál ellenőrzés alatt. Magyar László 1848-ban érkezett a területre. Mái ő az egyetlen Afrika-kutatónk, akinek munkássága döntő hányadban a fekete kontinensen végzett kutatói tevékenységből áll. Angola belső területein a portugál területszerzés és a gyarmati konszolidáció folyamata az 1850-as évektől gyorsult fel, de a belső területek tényleges birtokbavétele csak a 20. század elejére fejeződött be. Lisszabon igyekezett Angola minden kincsét magának megtartani. Különösen így volt ez az 1926-os anyaországbeli puccs után, a második köztársaság és az úgynevezett „Estado Novo” idején. Ekkortól Portugália igyekezett a külföldi befektetőket, de még a kereskedőket is távol tartani legértékesebb gyarmatától. Komoly problémát jelentett azonban, hogy Angola nem rendelkezett elégséges létszámú fehér teleppel, akiktől a gyarmat felvirágoztatását várták Lisszabonban.¹²

A 20. század elején Angola területén csupán mintegy tízezer európai élt, ekkor indult meg az anyaországból és Madeiráról a szervezett telepítés. Az afrikaiak asszimilációjának felerősítését szolgálta az a rendelkezés, amely 1919-től megtiltotta, hogy az angolai

⁹ HODGES 2001, 25.

¹⁰ OYEBADE 2007, 45.

¹¹ VANSINA 2005, 27.

¹² BÚR–BESENYŐ–HORVÁTH 2013, 45.

iskolákban „bennszülött” nyelveken folyjon a tanítás. A telepítési politika eredményeképpen 1974-re, amikor más afrikai államokból már tömeges volt az európaiak elvándorlása, Angolában a portugál telepesek száma 335 ezerre nőtt. Az 1970-es évekre az ország a trópusi Afrika második legnagyobb gazdaságává nőtte ki magát, csak Nigéria előzte meg.

Az 1960-as években, amikor a kontinens térképét „Afrika éve” és a „változások szele” néhány év alatt újrarajzolta, Portugália egyedül maradt gyarmati politikájával. Az angolai helyzet sajátossága volt, hogy az ellenállás kezdeti szakaszában, az 1950-es években sok mozgalom még nem országos, hanem etnikai-regionális alapon szerveződött meg. 1956. december 1-jén alakult meg Luandában az Angolai Népi Felszabadítási Mozgalom. Megalakulásakor az MPLA vezetése és legtöbb híve elsősorban Angola északnyugati részén, illetve a főváros körzetében élő ambunduk soraiból verbuválódott. 1962-ben létrejött Angola Felszabadításának Nemzeti Frontja (Frente Nacional de Libertacao de Angola, FNLA). A három angolai felszabadítási mozgalom közül a Nemzeti Unió Angola Teljes Függetlenségéért (Uniao Nacional para a Independencia Total de Angola, UNITA) alakult meg legkésőbb. Jonas Savimbi mindkét másik szervezetet megjárta, az FNLA-ban főtitkári rangig is vitte, mielőtt UNITA néven saját mozgalmat alapított 1966-ban.

Az 1960–70-es évek fordulójára egyértelművé vált a gyarmati háború megnyerhetetlensége, annak ellenére, hogy a portugál hadsereg négyötöde, 140 ezer katona állomásozott Afrikában, s ez az állami költségvetés felét emésztette fel. A portugál hadsereg vezetése is meghasonlott a háború miatt: 1974. április 25-én Lisszabonban a „szegfűs forradalom” nyomán olyan tisztek kerültek hatalomra, akik a gyarmati rendszer felszámolását is célul tűzték ki.

Angolával az 1975. január 10-e és 15-e között, a dél-portugáliai Alvorban folytatott tárgyalásokon jött létre megállapodás. Portugáliának sikerült egy asztalhoz ültetnie a három angolai felszabadító mozgalom, az MPLA, az FNLA és az UNITA vezetőit. A megállapodás alapján a függetlenséghez vezető átmeneti időszakban egy portugál főbiztos-fő kormányzó és a 3 mozgalom képviselőiből álló kormány irányította az országot. Az átmeneti kormány többszöri felszólítása az európai telepesek maradására hasztalannak bizonyul, a közel 350 ezres közösség elárultnak érezte magát, s szinte minden fehér ember elhagyta az országot. Az elvándorlás a közszolgáltatásoktól az egyetemekig komoly fennakadásokat okozott.¹³

Az alvori megállapodást nem sokkal aláírása után mindegyik angolai fél felrúgta, s az MPLA, az FNLA és az UNITA erői között már 1975 márciusában súlyos összecsapások zajlottak. A harcok hevességére jellemző, hogy mindössze néhány hónap alatt tízezer ember vesztette életét, közel annyian, mint a másfél évtizedig tartó függetlenségi háborúban.¹⁴ Augusztus elejére az MPLA kiszorította a fővárosból riválisait, ám ez azzal a következménnyel járt, hogy Luandát elvágta az ország jelentős részétől – az egykor Afrika Rio de Janeiro-jának nevezett város káoszba süllyedt. A béke helyreállítására tett kísérletek nem tudták megakadályozni, hogy a konfliktus nemzetközivé váljon, hamarosan kubai és dél-afrikai csapatok léptek Angola földjére. Mobutu – zaire-i elnök – saját elitgárdáját és két dandárját küldte az FNLA segítségére. Ilyen körülmények között Lisszabon vonakodott a felszabadító mozgalmak bármelyikét is a lakosság egyedüli törvényes képviselőjének

¹³ BÚR 2011, 168.

¹⁴ BÚR 2011, 169.

elismerni. 1975. november 10-én Luandából távozóban Leonel Cardoso admirális levonatta az anyaország zászlaját, s „a portugál elnök nevében a hatmillió angolai népnek” adta át a hatalmat. Ezzel a lépéssel a háborúzó felekre bízta a hatalom megosztásának kérdését.¹⁵ 1975. november 11-én felvonták az Angolai Népi Köztársaság zászlaját. Az új államnak az MPLA vezetője, Agostinho Neto lett az első elnöke. A luandai stadionban tartott ünnepségen egy szovjet diplomatán kívül alig akadt külföldi vendég. A két másik rivális mozgalom kikiáltotta az Angolai Demokratikus Népi Köztársaságot.

A függetlenség kikiáltásának napján a főváros és közvetlen környéke az MPLA ellenőrzése alatt állt. Az FNLA erői északi irányból, alig 30 kilométerre közelítették meg Luandát, az UNITA oldalán beavatkozó dél-afrikai csapatok előőrsze pedig 200 kilométerre állt a fővárostól délre. Az 1975 októberétől – légihídon és hajókon – folyamatosan érkező kubai csapatok és szovjet nehézfegyverek bevetése azonban fordulatot hozott. A kubai egységek segítségével a luandai kormány 1976 márciusára megsemmisítő csapást mért az FNLA-ra, és megállította a dél-afrikai csapatokat. E győzelem után a kubai csapatok nem hagyták el Angolát, s mellettük mind nagyobb számban civil segélymunkások is érkeztek a szigetországból.

Az MPLA 1977. decemberi kongresszusán marxista–leninista pártnak nyilvánította magát. Egészen 1990-ig ez maradt a párt hivatalos ideológiája. Agostinho Neto 1979-ben bekövetkezett halála után az MPLA vezetését José Eduardo dos Santos vette át, aki elődjénél pragmatikusabb vonalat képviselt. Dos Santos és Savimbi 1991. május 1-jén békét kötöttek egymással. A megállapodással véget ért a „második angolai háború”. 1992 augusztusában megváltoztatták az alkotmányt. Angola népi köztársaságból köztársaság lett, feladva az addig hivatalos állami ideológiát, a marxizmus–leninizmust. Az 1992 szeptemberében a nemzetközi megfigyelők által általában törvényesnek és tisztességesnek ítélt választások első fordulójában az akkor az ország nagyobbik részét ellenőrzése alatt tartó UNITA lemaradt a vetélytárs MPLA-tól. Savimbi a választások elcsalására hivatkozva a második fordulóban már meg sem mérettette magát, újból a háborút választotta. A harcok 1992-től egy újabb évtizeden keresztül folytak. A váltakozó szerencsével vívott polgárháborúnak Savimbi váratlan halála vetett véget 2002-ben. Az UNITA helyzete megrendült, az új vezetés tárgyalásokra kényszerült. Az újabb, immár végleges békeszerződést 2002. április 4-én írták alá Luandában.¹⁶

A kisebb megszakításokkal 1974 óta zajló véres konfliktus Afrika történetének egyik leghosszabb, 27 évig tartó háborúja volt, s emiatt Angola rendkívül szegényen és elmaradottan lépett a 21. századba. Az akár 1,5 millióra is tehető embervesztés mellett 4–4,7 millió ember kényszerült elhagyni otthonát, közülük 500 ezren az ország határain túlra menekültek. Az ország felnőtt népességének 2002-ben csupán 42%-a tudott írni-olvasni, a gyerekek negyede nem érte meg az 5. születésnapját, az átlagéletkor – több mint 10 évet visszaesve – 36 és 42 év közé süllyedt. Ezen felül legalább 70%-ban megsemmisült az infrastruktúra, s taposóaknák tömege szedte áldozatait.

A háború végével megkezdődött az újjáépítés folyamata, amely főként a jelentős olaj-bevételeknek köszönhetően látványos eredményeket hozott. 2002 és 2012 között Angola volt

¹⁵ BÚR–BESENYŐ–HORVÁTH 2013, 53.

¹⁶ BUTCHER 2002.

a világ egyik leggyorsabban fejlődő országa. Ennek ellenére az újjáépítés még napjainkra sem fejeződött be, s a hosszú ideig tartó rombolás tartós nyomokat hagyott.¹⁷

A békekötés után 2008 szeptemberében tartottak először parlamenti választásokat. Ezen a függetlenség elnyerése óta mindössze második választáson a szavazásra jogosultak 87,36%-a járult az urnákhoz. A kormányzó MPLA a szavazatok 81,64%-át kapta, lényegesen többet, mint 1992-ben (akkor 53%-ot), s így nagy vereséget mért a UNITA pártra, amely csupán a voksok 10,39%-át (1992-ben 34%-át) tudta begyűjteni. Ezáltal a 220 parlamenti képviselői helyből az MPLA 191 helyet szerzett, ami bőven kétharmad feletti többséget jelentett. Az UNITA mindössze 16 helyet tudott biztosítani magának. Dos Santos nem csupán megőrizte, de meg is erősítette saját és pártja pozícióit.

2010. január 21-én a luandai parlament új alkotmányt fogadott el, Angola első, véglegesnek szánt alaptörvényét, amely felváltotta az 1991-ben bevezetett ideiglenes alkotmányt. Az új alkotmány értelmében a törvényhozó hatalmat a parlament képviseli (Assembleia Nacional), amely egykamarás, 220 fős. A parlament tagjait 4 évre választják. Az ország elnöke nem közvetlen választással kerül hivatalába, hanem a legerősebb parlamenti párt vezetője kapja automatikusan ezt a posztot. További alkotmányos változás volt, hogy az elnök mellé alelnököt neveztek ki.¹⁸

A 2012-es parlamenti választások nem változtattak lényegesen a politikai erőviszonyokon. A 21 millióra becsült népességből 9,7 millióan voltak jogosultak szavazni, közülük 6,1 millióan adták le voksukat, így a választási részvétel a korábbiakhoz képest igen alacsony, mindössze 63%-os volt. Az Afrikai Unió megfigyelői a választásokat „szabadnak, tisztességesnek, átláthatónak és hitelesnek” minősítették.¹⁹ Megjegyezték ugyanakkor, hogy a választási kampányban az ellenzéki pártok jóval kevesebb megszólalási lehetőséget kaptak a médiában, mint a kormánypárt. A választások hivatalos végeredményeként az MPLA – a szavazatok 71,84%-ával – 175 parlamenti képviselői mandátumot szerzett, 16 mandátummal kevesebbet, mint négy évvel korábban, ám ez még így is elég volt a kétharmados többséghez. Az UNITA a szavazatok 18,66%-val megduplázta korábbi 16 helyét, az új parlamentben 32 képviselője ült. Az új párt, az UNITA-ból 2012 márciusában Abel Chivukuvuku vezetésével kivált CASA-CE (Convergencia Ampla de Salvacao em Angola – Coligacao Eleitoral, Széles Összetartás Angola Megmentésére – Széles Koalíció) 6%-ot kapott, s ezzel 8 parlamenti mandátumot szerzett, a Társadalmi Megújulás Pártja (Partido de Renovacio Social, PRS) hármat, az FNLA pedig kettőt. Felröppentek hírek, hogy a választások megnyerése után Dos Santos átadja az ország vezetését. Ezek a híresztelések azonban ekkor alap nélkülinek bizonyultak. Az MPLA pártlistáján Dos Santos mögött a második helyen Manuel Domingos Vicente, az állami olajvállalat, a Sonangol 1999–2012 közötti elnök-vezérigazgatója szerepelt. Így 2012 szeptemberében ő váltotta Fernando da Piedade Dias Dos Santost az alelnöki poszton. Utóbbi a parlament elnökének hivatalát kapta meg újra.²⁰

A 2017 augusztusában megtartott választásokon Dos Santos kijelölt utódja, Joao Goncalves Lourenco, a korábbi védelmi miniszter került az elnöki székbe. Új lett az alelnök is Bornito de Sousa személyében. Dos Santos megtartotta az MPLA-ban pártelnöki székét,

¹⁷ BÚR–BESENYŐ–HORVÁTH 2013, 61–62.

¹⁸ BÚR–BESENYŐ–HORVÁTH 2013, 62.

¹⁹ *Angola election judged 'free and fair' by African Union* (2012).

²⁰ BÚR–BESENYŐ–HORVÁTH 2013, 61–62.

először 2018-ra, majd 2019-re ígérve a végleges visszavonulását a politikából.²¹ A parlamenti választásokon 6 párt indult a 9,3 millió regisztrált szavazó voksáért. Az MPLA 61%-ot ért el, s így a megszerezhető 220 parlamenti mandátumból 150-et kapott. Az Isaias Samakuva által vezetett UNITA eredménye 26,6% volt, s ez 51 parlamenti helyet jelentett. Az UNITA-ból 2012-ben kivált CASA-CE 9,54%-ot ért el, s ez 16 mandátumot hozott. A Társadalmi Megújulás Pártja (PRS) 1,3%-ra kettő, míg a valaha szebb napokat látott FNLA 0,9%-ra egy mandátumot kapott. A Nemzeti Hazafias szövetség (APN) 0,5%-kal nem jutott be a parlamentbe.²²

Angola geostratégiai helyzete, fő kihívásai

Angola egyike Afrika, sőt az egész világ természeti kincsekben leggazdagabb országának. Ezek közül a kőolaj, a gyémánt, a vasérc, a foszfát, a réz, az arany, a bauxit, az urán és a földpátok világgazdasági jelentőségű erőforrások. Angola folyói 18 GW vízierő-potenciállal rendelkeznek. Földje termékeny, az ország felszínének 65%-a 1000 és 1600 méter tengerszint feletti magasságon fekszik, ami mérsékelt klímát biztosít az Egyenlítőhöz közeli országban, s egyben garantálja a klímazónák változatosságát. Az országnak több mint 1600 kilométer hosszú tengerpartja van, a tengeri szállítás és a halászat feltételei ideálisak, így Angolának minden adottsága megvolna, hogy polgárai jólétben éljenek. A kedvező előfeltételek ellenére az ország nem tartozik bolygónk gazdag államai közé. Gazdaságilag aktív népességének nagy többsége még mindig a mezőgazdaságból él, piacra alig termel, s a szegénységi küszöb alatt él. Világbanki adatok szerint 2016-ban az egy főre jutó éves jövedelem Angolában 3450 dollár volt, alig több, mint 2011-ben. A 2002-es adat ugyanakkor még csak 1900 dollár volt. A GDP volumene a 2002-es 12,49 milliárd dollárról 2014-re 126,77 milliárd dollárra nőtt, ám 2016-ban az olajárak csökkenése miatt 95,33 milliárd dollárra csökkent.²³ A vitathatatlan eredmények ellenére a szegénység még mindig szembeszökő. Ennek okai összetettek, a kedvezőtlen történelmi előfeltételek, a gyarmati múlt, az ország felszabadulását követő 27 éves polgárháború, a szakképzett rétegek távozása, a korrupció, a szakértelem és munkahelyek hiánya csak a legfontosabbak.

2012-ben az export még 70,8 milliárd dollárt tett ki, míg az import 28,7 milliárd dollár volt. 2015-ben az export értéke már csupán 33 milliárd dollár volt, míg az import 16,7 milliárd dollár. Az exportban az olaj a meghatározó, illetve jelentős még a gyémánt, a kávé, a hal és a szizál kivitele, míg az importban a gépek, az elektromos berendezések, járművek, alkatrészek, élelmiszerek, textíliák és egyéb iparcikkek dominálnak. Angola a fogyasztási javak 80%-át importálja. A kivitelben a legfontosabb partnerek Kína, India, Spanyolország és Franciaország, a behozatalban pedig Kína, Portugália, Dél-Korea, az USA és Dél-Afrika.²⁴

A kőolajat 1955-ben fedezték fel Angolában a Cuanza folyó medencéjében, majd az 1960-as években a Kongó medencéjében, 1968-ban pedig Cabindában. Mára a kutatás a teljes angolai tengerpart mentén feltárt szénhidrogénkészleteket. A bizonyított kőolajkészlet

²¹ *Angolan president to step down at election after 38 years* (2017).

²² The World Bank 2017.

²³ The World Bank 2017.

²⁴ The World Bank 2017.

eléri a kilencmilliárd hordót, de a várakozások ennél sokkal nagyobb mennyiséget feltételeznek. Az angolai kőolaj könnyű és kiváló minőségű, csekély kén tartalma miatt prémiumüzemanyagok előállítására alkalmas. A kőolaj már 1973-ban megelőzte a kávé az export értékét tekintve. Sem a függetlenségi háború, sem az 1975-ben kezdődött polgárháború nem tettek kárt az offshore kutak kitermelő berendezéseiben. A kitermelés jelentős jövedelmet biztosított a külföldi befektetőknek és Luandának. A Chevron Corporation a mai napig meghatározó szereplője az angolai olajtermelésnek. A hidegháború egyik legbizarrabb konstrukciója jött létre, amelyben az amerikai multi befektetéseit egy szoros szovjet és kubai szövetségben álló kormány védte a nyugati támogatást élvező rivális mozgalmakkal (FLNA, UNITA) szemben. Ugyanakkor éppen az olajmultik által fizetett jelentős összegek finanszírozták a kubai csapatok jelenlétét és a szovjet haditechnika beszerzését is. Az 1974 előtt Angolára jellemző „duális gazdaság” így, ha más formában is, de tovább élt. Mindeközben az egy főre jutó jövedelem drasztikusan csökkent, az 1973-as 1300 dollár/fő értékről 1999-ig alig több mint 200 dollárra, a GDP stagnált 1967 és 1999 között (piaci értéken számítva hatmilliárd dollár körül), az olajból befolyó jövedelem az 1967-es elhanyagolható mértékről 1999-re elérte a 4 milliárd dollárt.²⁵ Az „afro-sztálinizmus” és a „petro-kapitalizmus” igen sajátos ötvözet volt ez. A Sonangol „kölsönösen előnyös kapcsolatokat” épített ki számos más ország olajcégeivel is, mára a norvég állami Statoil számára a hazai mezők után Angola a legfontosabb kitermelőhely. Az elmúlt évtizedben az USA, Kína, de még India olajbehozatalában is fontossá vált Angola. A Sonangol maga is terjeszkedik külföldön, többek között a Zöld-foki Köztársaságban, Kongóban, Gabonban, São Tomé és Príncipe-n, Brazíliában és Kubában.

Az olajtermelés 2008-ra elérte a napi 1,9 millió hordót. Angola gyorsan megközelítette Nigéria, a szubszaharai Afrika legnagyobb olajtermelőjének termelését, 2010-re pedig meg is előzte. Az olajmezők hozamában 2008-tól átmeneti csökkenés volt tapasztalható. 2007-ben Angola felvételt nyert az Olajexportáló Országok Szervezetébe, az OPEC-be. 2013 elején a napi olajtermelés napi 1,7 millió hordó volt, s bár a tervek szerint 2014–2015-re el kellett volna érni a napi kétmillió hordót, a kitermelés 2018 elején is a 2013-as szinten stagnált.²⁶ Az olaj meghatározó szerepet játszik az angolai gazdaságban, a GDP 50%-a, az állami bevételek 80%-a és az ország exportjának 95%-a ebből a szektorból származik.²⁷ A 2014-től lefelé indult olajárak nagy veszteséget okoztak az országnak, az IMF a 2015–2020 közötti időszakra már csupán évi 3–5%-os gazdasági növekedést jósol.²⁸

Az olaj mellett a jövőben a földgáz is fontos szerephez jut az ország gazdaságában, amelyből több mint 300 milliárd m³ a bizonyított készlet. Tízmilliárd dollár beruházással az észak-angolai Soyoban földgáz-cseppfolyósító épült, napi 31 millió m³ kapacitással. Ez nagy mennyiségű, évi ötmillió tonna cseppfolyós gáz exportját teszi lehetővé, legalább 20 éven keresztül. Az angolai olajipar még nem rendelkezik elegendő feldolgozó kapacitással, a luandai olajfinomító gyakran még a helyi igények kielégítésére sem képes. Míg az olajtermelésben az országok sorrendjében Angola 2017-ben a 17. helyet foglalta el, addig a finomítóképesség terén csak a 88. A jövőben a kitermelő szektor mellett a feldolgozó és elosztó szektor kiegyensúlyozottabb fejlesztése kívánatos. Az ágazat

²⁵ BILLON 2001, 55–80.

²⁶ *Angola Crude Oil: Production* (2018).

²⁷ *Angola Economy Data* (2018).

²⁸ CAMPBELL 2016.

jelentősége ellenére igen kevés embert foglalkoztat, főként angolaiakat, de a műszaki személyzet jó része külföldi.²⁹

A kitermelői ipar másik fontos ágazata a gyémántbányászat, amely 1912-ben kezdődött, de az ipari méretű kiaknázás csak 1926-ban indult meg. Az 1979-es bányászati törvény minden ásványkincset állami tulajdonnak nyilvánított. 1981-ben létrejött a Nemzeti Gyémánt Társaság. A gyémántbányászat 2016-ban meghaladta a kilencmillió karátot, az ebből befolyó bevétel pedig az egymilliárd dollárt.³⁰ Nagy gondot jelent a nyersgyémánt csempészete, amely az állami bevételeket drasztikusan csökkenti. Hasonlóan az olajki-termeléshez, a gyémántbányászat sem foglalkoztat sok embert, a jövedelem mértéke pedig nagyban függ a világpiacon áringadozásoktól, emellett pedig rendkívül nagy környezeti károkat okoz.

A klíma, a talajok adottságai, a terület nagysága alapján Angola mezőgazdasági potenciálja világgazdasági méretekben is nagyon jelentős. 1975 előtt az ország önellátó volt mezőgazdasági cikkekből, és jelentős mennyiséget exportált kávéból, szizálból, banánból, dohányból, maniókából és kukoricából. Ez a polgárháború idején drámaian megváltozott, a kávétermelés az 1990-es évekre a korai 1970-es évek szintjének alig 1%-ára esett vissza, más kultúrák termelése pedig szinte teljesen megszűnt. A mezőgazdaság az ország modernizálásának és a foglalkoztatás növelésének is meghatározó szektora. 2010-ben a mezőgazdaság Angolában közel hatmillió embernek adott munkát, ezzel a szektor részesedése a foglalkoztatásban 68%-os volt, ugyanakkor a nemzeti jövedelemnek csupán 9,6%-a származott belőle. Az angolai mezőgazdaság a szakértelem, a felszereltség és az infrastruktúra hiányosságai miatt nem képes az ország népességét elegendő élelmiszerral ellátni. A „Food Security Risk Index 2016” szerint Angola korábbi „rendkívüli kitértés” „magas kitértésre” módosult.³¹ Az ország a fogyasztási javak jelentős hányadának behozatalára szorul, beleértve az alapvető mezőgazdasági és élelmiszeripari cikkeket is. Az elégtelen mezőgazdasági termelés az éhezés alapvető oka. A javulás azonban egyértelmű: míg az 1990–1992-es periódusban az össznépességen belül az alutápláltak aránya 67% volt, mára sokat javult a helyzet, 2005 és 2016 között 42%-kal csökkent.³²

Angola parti vizei halban rendkívül gazdagok. A zavaros időket sok külföldi (szovjet, spanyol, japán stb.) halászflootta is illegális halfogásra használta, a parti vizeket túlhalászták. A békekötés óta jelentős befektetések történtek a halászatba. A luandai kormány számos egyezményt kötött külföldi államokkal a halászatról, amelyek flottái a zsákmány egy részét leadják helyi fogyasztásra. Az édesvízi halászat is jelentős.

Angola kilátásai a mezőgazdaság terén is rendkívül biztatók, sokan valóságos mezőgazdasági újjászületést, zöld forradalmat jósolnak, ami a teljes gazdaságot diverzifikálni fogja, a jövedelmeket megnöveli, s kedvező üzleti lehetőségeket teremt. A külföldi befektetők is felfedezték az ágazatot. 2009-ben a Kínai Fejlesztési Bank 1,2 milliárd dollár hitelkeretet nyitott mezőgazdasági fejlesztésekre, majd 2016-ban további 2,5 milliárdot, amely a kínai bankok által az országnak nyújtott hitelek közel fele.³³ A jövőben Angola lehet Kína „új rizsesztálja”, mivel gabonát, húst, kávé, halat, trópusi gyümölcsöket és sok

²⁹ *Angola Oil Market Overview* (2018).

³⁰ *Angola: Annual Rough Diamond Summary: 2016* (s. a.).

³¹ *Angola* (2017a).

³² *Angola* (2017b).

³³ *China Development Bank guarantees continued financial support to Angola* (2017).

más terméket lenne képes nagy mennyiségben szállítani. Dél-koreai, japán, olasz, brazil és más befektetők jelentős beruházásokat eszközöltek, illetve terveznek a mezőgazdasági bioüzemanyag (cukornád alapú bioetanol és pálmaolaj alapú biodízel) előállításába. Nagy jelentőségű a kávé, ám a pálmaolaj-termelés az angolai mezőgazdaság egyetlen ága, amely elkerülte a visszaesést a polgárháború éveiben.

Angola – mint potenciális regionális hatalom Afrika délnyugati részén – a világpolitika egyik jelentős szereplője. 1975. február 11-én felvették az Afrikai Egységsszervezetbe (Organisation of African Unity, OAU), s 1976. december 1-je óta tagja az ENSZ-nek, a világszervezet 148. tagállamaként. Angola számos regionális együttműködési szervezet tagja, ezek közül a legfontosabb a Déli-afrikai Fejlesztési Közösség (Southern African Development Community, SADC). Emellett az ország a Latin Unió (Union Latina), a G-77-ek, a WTO és számos más nemzetközi szervezet munkájában is aktív résztvevő. Szomszédaival a viszony rendezett, határvitái nincsenek. A cabindai enkláv szeparatista mozgalma az utóbbi évtizedben már nem sokat hallatott magáról. Kockázati tényező ugyanakkor a közép-afrikai régió, különösen a Kongói Demokratikus Köztársaság gyenge, sőt széteső államisága, ahonnan korábban is nagy számban érkeztek menekültek az országba.

Magyarország és Angola

Angola Magyarország fontos partnere Afrikában. Ez egyelőre nem tükröződik a magyar behozatalban, amely 2017-ben mindössze 6,4 millió forint volt, ám a kivitel minden korábbit meghaladó volumenre, 23 175,9 millió forintra ugrott.³⁴ Az összforgalom 2017-ben meghúszszorozódott, és elérte a 80 millió dollárt. A korábban remélt magyar olajipari beruházások ugyan elmaradtak, de az ebből a szektorból származó bevétel biztos vásárlóerőt jelent a magyar termékek számára is. Az energiaszektor és a vízügy terén rendkívül jók a kilátások a magyar export felfuttatására. Napjainkban a lakosság kevesebb, mint fele jut egészséges ivóvízhez, pedig Angola kiváló hidrogeológiai adottságokkal rendelkezik. Jelenleg csupán a teljes népesség alig harmadát képes az ország áramellátó rendszere kiszolgálni, a terv 2020-ra az 50% elérése. Ebben reális esélye van a komolyabb magyar részvételnek, ami további megbízások elnyerését hozhatja a távolabbi jövőben. Olajat és gyémántot hazánk biztosan nem fog nagyobb tételben vásárolni Angolából, de az egyéb ásványkincsek terén más a helyzet.

A függetlenség előtt Angola a világ egyik legnagyobb vasércexportőre volt, a Cassingban működtetett bánya már az 1960-as években évi hatmillió tonna vasérckoncentrátumot termelt, teljes egészében kivitelre. Csak 2014–2015-re tervezték újra művelésbe vonni a bányát, amelynek hatalmas készletei akár évi 30 millió tonnás termelést is lehetővé tesznek. Az olajárak csökkenése miatt a gazdaságot diverzifikálni akaró luandai kormány azonban nem tudta tartani a határidőt, a kitermelés 2017-ben sem indult még meg.³⁵ A vasérc Magyarország számára is nagy lehetőséggel kecsegtethet, mivel olcsón szállítható Európába tengeri úton. Angola rendkívül gazdag egy sor egyéb, fémes és nem fémes ásványban, amelyek bányászatát a jövőben tervezik megkezdeni, illetve újratekenni.

³⁴ KSH 2018.

³⁵ Angola – Iron Strengthens National Economy 2016.

A feldolgozóipar még nagyon fejletlen. Főbb ágazatai a fémfeldolgozás, textil-, cement-, dohány- és élelmiszer-feldolgozó, valamint söripar. A gyorsan bővülő piac, a fizetőképes kereslet, a nyersanyagokban való gazdagság nagy jövőt jósol a külföldi befektetők által már felfedezett ágazatnak. Magyarországnak ezen a téren is volna keresnivalója.

A 2014 áprilisában aláírt és 2017 márciusában megújított oktatási csereszerveződés keretében 20 angolai diák kezdhette meg magyarországi tanulmányait 2017 szeptemberében. A magyar külügyminiszter 2018. februári luandai látogatása alkalmával ezt a keretet 50 főre emelte. Az oktatás terén a jövőben még nagyobb mértékű együttműködés lenne kívánatos.

A rendszerváltás előtt az angolai védelmi erők kiképzése részben Magyarországon történt, az angolai haderő több tisztje és tiszthelyettese vett részt Magyarországon különböző képzési programokban. Újraindult ezen a téren is a korábban jól bejáratott együttműködés, amely magyar katonák és rendőrök angolai szerepvállalásában is megnyilvánult.³⁶

2016-ban Magyarország újraindította a luandai nagykövetséget, ezzel is jelezve a kétoldalú kapcsolatok magasabb szintre emelését. Szijjártó Péter külügyminiszter 2018. február 14-én avatta fel a nagykövetséget és tett hivatalos látogatást, amelynek során mezőgazdasági és együttműködési egyezményt írt alá. Körvonalazódtak továbbá a honvédelmi, kamarai és egyetemek közötti kapcsolatok is. 2017-ben a kétoldalú áruforgalom már 84 millió dollár volt.

Felhasznált irodalom

- Angola – Iron Strengthens National Economy (2016). *AllAfrica*, 2016. 05. 16. Elérhető: <http://allafrica.com/stories/201605171307.html> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 12.)
- Angola (2016). Elérhető: www.healthpolicyproject.com/pubs/7887/Angola_HFP.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 12. 02.)
- Angola (2017a). Elérhető: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Angola> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 15.)
- Angola (2017b). Elérhető: www.healthdata.org/angola (A letöltés dátuma: 2018. 03. 16.)
- Angola Crude Oil: Production (2018). Elérhető: www.ceicdata.com/en/indicator/angola/crude-oil-production (A letöltés dátuma: 2018. 03. 15.)
- Angola Economy Data (2018). Elérhető: www.angola-today.com/outlook/economy/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 15.)
- Angola election judged 'free and fair' by African Union (2012). *BBC News*, 2012. 09. 02. Elérhető: www.bbc.com/news/world-africa-19460914 (A letöltés dátuma: 2013. 01. 09.)
- Angola Oil Market Overview (2018). Elérhető: www.oil-marketing.com/index.php/news/383-cia-angola-oil-market-overview (A letöltés dátuma: 2018. 03. 16.)
- Angola records high levels of urbanization (2016). *ANGOP*, 2016. 05. 24. Elérhető: www.angop.ao/angola/en_us/noticias/reconstrucao-nacional/2016/4/21/Angola-records-high-levels-urbanization,0ea95920-f3cf-4607-be07-1f8e72a23236.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 15.)
- Angola. *Final and Preliminary Population results from 2014 census* (2014). Elérhető: <https://data.humdata.org/dataset/angola-census-2014-final-and-preliminary-population-results> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 30.)

³⁶ BÚR–BESENYŐ–HORVÁTH 2013, 195.

- Angola: Annual Rough Diamond Summary: 2016* (s. a.). Elérhető: www.kimberleyprocess.com/en/angola (A letöltés dátuma: 2017. 12. 22.)
- Angolan president to step down at election after 38 years (2017). *Financial Times*, 2017. 08. 20. Elérhető: www.ft.com/content/1ab81680-8294-11e7-a4ce-15b2513cb3ff (A letöltés dátuma: 2017. 12. 22.)
- BILLON, Philippe le (2001): Angola's political economy of war: The role of oil and diamonds, 1975–2000. *African Affairs*, Vol. 100, No. 398. 55–80. DOI: <https://doi.org/10.1093/afraf/100.398.55>
- BÚR Gábor – BESENYŐ János – HORVÁTH Sándor (2013): Magyar katonák és rendőrök az ENSZ angolai békeműveleteiben. *Szakmai Szemle*, 2. sz. Elérhető: http://real.mtak.hu/83755/1/2013_2_szam.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 03. 15.)
- BÚR Gábor (2011): *A szubszaharai Afrika története 1914–1991*. Budapest, Kossuth.
- BUTCHER, Tim (2002): Unita signs peace treaty with Angolan army to end 27-year civil war. *The Telegraph*, 2002. 04. 05. Elérhető: www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/angola/1389946/Unita-signs-peace-treaty-with-Angolan-army-to-end-27-year-civil-war.html (A letöltés dátuma: 2018. 02. 02.)
- CAMPBELL, Keith (2016): Mining seen as option to cut Angola's oil dependence. *Mining Weekly*, 2016. 02. 19. Elérhető: www.miningweekly.com/article/mining-seen-as-major-option-to-reduce-angolas-dependence-on-oil-2016-02-19/rep_id:3650 (A letöltés dátuma: 2018. 03. 16.)
- China Development Bank guarantees continued financial support to Angola (2017). *MACAUHUB*, 2017. 02. 15. Elérhető: <https://macauhub.com.mo/2017/02/15/china-development-bank-guarantees-continued-financial-support-to-angola/> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)
- COLLELO, Thomas (1991): *Angola: A Country Study*. Washington D. C., Federal Research Division, Library of Congress.
- HODGES, Tony (2001): *Angola from Afro-Stalinism to Petro-Diamond Capitalism*. Bloomington, Indiana University Press.
- ILIFFE, John (1997): *Africans: The History of a Continent*. Cambridge, Cambridge University Press.
- KSH (é. n.): *A külkereskedelmi termékforgalom forintban, országok szerint (2001–)*. www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qkt009b.html (A letöltés dátuma: 2018. 01. 21.)
- OYEBADE, Adebayo O. (2007): *Culture and Customs of Angola*. Westport, Greenwood Publishing House.
- Social indicators* (2018). Elérhető: <https://unstats.un.org/unsd/demographic/products/socind/> (A letöltés dátuma: 2018. 04. 03.)
- UNICEF (2012): *Slow but steady results in Angola's fight against malaria*. Elérhető: www.unicef.org/infobycountry/angola_62286.html#sthash.ULJD4vyO (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- VANSINA, Jan (2005): Ambaca Society and the Slave Trade c. 1760–1845. *The Journal of African History*, Vol. 46, No. 1. 1–27. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0021853704009910>
- WHO (2018): *Angola*. Elérhető: www.who.int/countries/ago/en/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 28.)
- The World Bank (2017): *The World Bank In Angola*. Elérhető: www.worldbank.org/en/country/angola/overview (A letöltés dátuma: 2018. 03. 15.)